Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 36, Erzurum, 2008, s. 281-305.

ÖNGÖT MEZAR KÜLLİYESİ VE KÜLLİYEDE BULUNAN DAMGALAR

Dr. Osman MERT*

ÖZET

"Öngöt Mezar Külliyesi ve Külliyede Bulunan Damgalar" adlı makale, esas itibarıyla Moğolistan Cumhuriyeti'nde Töv Aymag'a bağlı Altanbulag Sum sınırları içinde bululunan ve I. (Kök)türk Kağanlığı dönemine ait bir mezar külliyesi ile bu külliyede tespit edilen damgaların Türk kültür ve uygarlığı açısından değerlendirilmesini içermektedir.

Çalışmada ilk olarak "Öngöt" kavram işareti, "damga" kavramı, damgaların iletişim ve kültürel boyutu üzerinde durulmakta, ardından da Öngöt'teki anıt mezarda tespit edilen damgalar ve bu damgaların Türk kültür coğrafyasındaki uzantıları görüntülerle dikkatlere sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Öngöt, Öngüt, Altanbulag, damga

ABSTRACT

The article entitled "Grave Complex of Ongut and Markers in this Grave Complex" esentially includes the grave complex belongs to the era of 1st Gokturk Khaganate in Altanbulag Sum in Töv Aymag in Mongolia and the investigation of the markers found in this grave complex relative to Turkish culture and civilization.

In the present study, at first "Ongot" word, the conception of "mark" and the functions of markers on comminication and culture are emphasized, then the markers found in monument grave in Ongut and the samples of these markers in the geography of Turkish culture are brought to the attentions.

Key Words: Ongut, Altanbulag, marker

1. "Öngöt" ve "Öngötler / Öngütler" Hakkında:

Yaşayış ve inanışla kuşaktan kuşağa aktarılan ve bu süreçte en az değişime uğrayan kalıplaşmış, anlamlı dil ögelerinden biri de yer adlarıdır. Yer adlarının köken, yapı, anlam… açılarından araştırılıp incelenmesi, bu yerleri

* Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

yurt yapanların tarihleri, kültürleri, yaşayış tarzları, dilleri... hakkında değerli bilgiler verecektir[1].

Türk kültür coğrafyasında zamanın derinliklerinden günümüze ulaşmayı başarmış yer adlarından biri de "Öngöt" yer adıdır. Renk anlamına gelen "öng" kavram işareti ile /+^{o}t/[2] çokluk ekinden oluşan kelime, kaynaklarda "Öngüt", "Ongut", "Onggut", "Ungut" "Öngöt" şeklinde geçmektedir. Söz konusu kelime eski Türkçe'nin yazılı kaynaklarında ve Moğolca'da "renk" ve "renk+ler" anlamında kullanılmıştır:

[….kök] öngüg yuguru sü yorıp tünli künli yiti ödüşke subsuz keçdim *[……Gök] renkli [nehrin yatağı]nı (âdeta) yoğurarak ordu (ile) yürüyüp geceli gündüzlü yedi vakitte susuz (araziyi) geçtim.* (Bilge Kağan Güneydoğu)[3]

ḳızıl yüz öngi ongdı boldı sarıg / ajun boldı altun öngi teg arıg

Gök yüzünün al rengi soldu, sarardı; dünyanın her tarafı altın rengini aldı.(Kutadgu Bilig 4959)

ajun ḳırtışı boldı altun öngi / yaşıḳ zaᶜferan ḳıldı yakut öngi

Dünya yüzü altın rengine girdi; güneş yakut rengini safrana çevirdi. (Kutadgu Bilig 4959) [4]

İlk kez "Moğolların Gizli Tarihi" adlı eserde karşılaşılaşılan[5] "Öngüt", tarihî süreçte /+^{o}t/ çokluk ekinin kökle kalıplaşması ve çokluk işlevini

---

[1] bk. TEKİN, Ş., Metinlere Dayanarak Eski Türklerde Göçebe (=Ötüken) ve Şehir (=Hoço) Medeniyetlerinin Tahlili, *Atatatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 3, Erzurum, 1972, s. 35-60.

[2] Moğolca'da /+^{o}d/ şeklinde kullanılan /+^{o}t/ çokluk eki, eski Türkçe'de de çokluk işleviyle kullanılmıştır:

tarka**t** < tarkan: tarkan**lar** < tarkan

biriye şad apat begler yırıya **tarkat** buyruk begler…: *Sağdaki şad ve apa beyler, soldaki tarkanlar (ve) kumandan beyler...* (Köl Tigin (KT) Güney 1)

oglı**t** < oglan : oğul**lar** < oğul

ogl**ıt**ı kagan bolmış erinç: *Oğulları kağan olmuşlardır*. (KT Doğu 5) Ayrıntılı bilgi için bk. ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Erzurum, 1994, s. 39; KORKMAZ, Zeynep, Türkçe İle Moğolca Arasında Ortaklaşan Unsurlar ve Moğolca'nın Türk Dili Araştırmalarındaki Yeri, *TDAY Belleten 1986*, Ankara, 1988, s. 43-52

[3] Metin Türkiye Türkçesi'ne aktarılırken "TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları*, Ankara, 2006" adlı eserden istifade edilmiştir.

[4] ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig*, Ankara, 1991, s. 495; ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig (Çeviri)*, Ankara, 1994, s. 358; Ayrıca bk. *Divanü Lûgat-it Türk*, C. I, Ankara, 1991, s. 41, (Çeviren: Besim ATALAY); CLAUSON, S. G. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972, s. 167; V. M. NADELYAEV (vd.), *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad, 1969, s. 385.

yitirmesiyle, kabile adı oluşturmak üzere /+lAr/ görev elemanını üzerine alarak (Öng+üt+ler şeklinde) bir Türk kabilesinin adının işaretlenmesinde de kullanılmıştır.

Çingiz Kağan döneminde Çin seddi yakınlarındaki Sarı ırmak civarında Kin devleti sınırlarında bulunan ve Kin hükümetinin sınır bekçiliğini yapan Öngütler'in Türk olduğunu ilk olarak ortaya atan DEGUİGNES olmuştur. N. A. ARİSTOV, W. BARTHOLD, HOWORTH, R. GROULES, K. GROENBECH de yaptıkları çalışmalarda DEGUİGNES ile aynı sonuca ulaşmışlardır. Zira Sarı ırmak'ın Ordos çevresinde teşkil ettiği kavisin kuzeybatısı üzerinde yer alan Pailingmiao civarındaki Türkçe Öngüt nesturî mezar taşları ve hükümdarları "Alakuş-tegin" ile oğulları "Kün-buga", "Ay-buga" ve "Çölig-buga"nın adları onların Türklüğünü teyit eder niteliktedir[6]. Konu üzerinde çalışan araştırmacılardan W. EBERHARD ise Öngütler'i Moğollar'dan saymaktadır[7].

Orta Asya, Volga havzası, Ural dağları, Kırım ve Kafkasya'da yaşayan Türkler arasında görülen Öngüt oymakları ve söz konusu bölgelerde karşılaşılan "Ongut, Ongıt" gibi köy ve kasaba adları Öngütler'in bir kısımının Moğol istilası sırasında (Moğol ordularıyla) batıya doğru gittiğini göstermektedir. Öngütler'in Moğolistan coğrafyasında kalanlarının ise (XIV. yüzyılda dahi Türkçe konuştuklarına dair bilgiler bulunmasına rağmen), kaynaklardaki bilgilere göre XIII. yüzyıldan itibaren Moğollaşmaya başladıkları anlaşılmaktadır. Zira Moğolistan coğrafyasında yaşayan küçük oymaklardan bir kısmının "Onhut", "Oniyut" gibi benzer adlar taşıması da bu bilgiyi desteklemektedir[8].

Tarihi süreçte yer adlarının, dilin en az değişime uğrayan ögelerinden biri olması gerçeği de dikkate alındığında, bugün Moğollar tarafından "Öngöt" olarak adlandırılan ve Moğolca'da "renk/ler" anlamına gelen yer adının daha

---

5 *Moğolların Gizli Tarihi*, Ankara, 1995, s.106, 112, 134, 160 (Çeviren: Ahmet TEMİR); İNAN, Abdülkadir, Ongutların Menşei Meselesi, *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara, 1998, s. 55.

6 bk. PELLİOT., P., *Chretiens d'Asie Centrale et d'Extreme-Orien*t, T'oungpao, 1914, s. 630-631; RASONYI, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1988, s. 137, 174; KALKAN, Mustafa, *Kırgızlar ve Kazaklar*, İstanbul, 2006, s. 273; KİNAYETULI, Z., *Mongol üstirtin meken etken sonğı Türk taypaları: IX-XII. ğasır*, Astana, 2001, s. 182, İNAN, Abdülkadir, *agm*; Öngütler hakkında ayrıca bk. GROUSSET, René, *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul, 1996, s. 208-209; GUMİLEV, L. N., *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, İstanbul, 2002, s.104 (Çeviren: D. Ahsen BATUR.); ROUX, Jean-Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, İstanbul, 2006, s. 238, 291, 310, (Çeviren: Lale ARSLAN); ROUX, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu,* İstanbul, 2001, s. 156-157, (Çevirenler: Aykut KAZANCIGİL, Ayşe BEREKET); GÜL, Muammer, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti,* İstanbul, 2005, s. 107, 166.

7 EBERHARD, W., *Çin'in Şimal Komşuları*, Ankara, 1996, s. 183, (Çeviren: Nimet ULUĞTUĞ); İNAN, Abdülkadir*, agm.*

8 İNAN, Abdülkadir, *agm.*

önce bölgede yaşayan ve Türk kabilelerinden biri olan "Öngütler"den günümüze ulaşmış tarihî bir yer adı olduğu söylenebilir.

2. Öngöt Mezar Külliyesi ve Külliyede Yer Alan Damgalar:

Moğolistan Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Türkler'e ait anıt mezar külliyelerinden biri de "Öngöt" mezar külliyesidir. Töv Aymag'a bağlı Altanbulag Sum sınırları içinde yer alan ve Ulaanbaatar'a yaklaşık 80 km uzaklıkta olan külliye, (47° 33.210N 105° 50987E, 1141m) Tuul ırmağı'nın kuzeyinde, Öngöt dağı civarında bir düzlükte bulunmaktadır.

Yeri 1891 yılında tespit edilen külliyede, VOYTOV tarafından bir kazı yapılmış ve elde edilen pek çok arkeolojik buluntu ortaya çıkarılarak yayımlanmıştır[9]. Ancak 25.7.2007 tarihinde başkanlığını Doç. Dr. Cengiz ALYILMAZ'ın yürüttüğü "Türk Kültüründe Yazı Kavramının Gelişimi" adlı proje çerçevesinde yapılan alan araştırması sırasında Öngöt mezar külliyesinde mezar taşları üzerinde külliye ile ilgili yayınlarda yer almayan, fakat Türk kültür ve uygarlığı açısından son derece önemli bilgiler sunan birtakım damgalar tespit edilmiş ve böyle bir çalışmanın yapılması gereği ortaya çıkmıştır. Zira üzerinde barındırdığı damgalar ve eserlerle Saka, Hun, Avar dönemleriyle (Kök)türk dönemini birbirine bağlayan külliye, (Kök)türk dönemi sonrası eserlerine de birçok yönüyle örnek teşkil etmektedir.

25.7.2007 tarihi itibarıyla üzerinde bir adet koç, bir adet aslan ve yirmi beş adet de insan heykelini barındıran Öngöt mezar külliyesi 2000 m devam eden balballarıyla, sanduka taşlarında yer alan motif ve damgalarıyla hem yapıldığı dönem hem de Türk mezar geleneği hakkında değerli bilgiler sunmaktadır.

---

[9]VOYTOV, V.Ye., *Drevnetyorkskiy Panteon i Model' Mirozdaniya,* Moskova, 1996, s. 39, 47.; VOYTOV, V.Ye., Kamennıe izvayniya iz Ungetu, Tsentral'naya Aziya, Novıe Pamyatniki Pis'mennosti iskusstva, M.: Nauka, 1987, s. 92-109; ayrıca bk. DAŞNYAM, Luvsandambın - Ayuday OCHIR (vd.), *Mongol Nutag Dah' Tuuh Soyalın Dursgal,* Ulaanbaatar, 1999, s.114-115**;** BAYAR, D., Tuulın höndiy deh Türegiyn ömnöh üeiyn hün çuluunı tuhay, *Arheologiyn Sudlal*, C. VII, Ulaanbaatar, 1979, s. 3-22 ; RADLOFF, V. V., *Atlas Drevnostey Mongolii,* C. 1, St. Petesburg, 1892; SER-ODCAV, Ungutinskie pamyatniki, *Olon Ulsın Mongolç Erdemtdiyn İh Hural*, C.3, 1979.

Doç. Dr. Cengiz ALYILMAZ ve Dr. Osman MERT
Öngöt mezar külliyesinde araştırma ve inceleme yaparken

Öngöt mezar külliyesinin 2000 m devam eden balbalları

Öngöt mezar külliyesinin yapısı, içindeki eserlerin şekil özellikleri, yapım teknikleri, külliyenin I. (Kök)türk Kağanlığı dönemini yansıtmaktadır. Zira külliyeye ait sunak masasının sanduka taşlarında bulunan damgalar da bunu açık biçimde desteklemektedir.

Türk boylarının "biz" kavramına ulaşma, yabancı / öteki kültürlere ve boylara göre kendilerini tanımlama sürecinde geliştirilen damgalar, taşıdıkları bilgiye göre oldukça ekonomik mesaj vasıtalarıdır. Üzerinde yer aldıkları

nesneye veya yere göre farklı amaçlarla yapılan damgalar, bulundukları yere göre de farklı mesajlar taşımaktadır. Örneğin: Eski Türk inanç sisteminde Tanrı'ya yakın yerler olarak kabul edilen dağların zirvelerinde, zor ulaşılan bölgelerde bulunan kayalara işlenen tasvir ve damgalar, genellikle dinî endişelerle yapılırken; ağıl kenarlarına, otlaklara, hayvanlara, eşyalara, heykellere, mezarlara… işlenen damgalar genellikle diğer aile, boy ve farklı kültürlere "aitlik" adına mesaj vermek üzere yapılmışlardır.[10] Türkler'in kullandığı ilk fonetik alfabenin ((Kök)türk alfabesinin) harflerinin de kaynağını[11] teşkil eden "damgalar" tarihî süreçte: Kabilenin ortak malı olan konak yerleri, yol kavşakları ve otlaklardaki taş, kaya gibi yerlerde; aileye, boya ait hayvanların işaretlenmesinde; kilim, halı, çul, keçe, testi gibi ev eşyalarında; evlerin kapı ve duvarlarında; el, yüz, pazu ve göğüse… yapılan döğmelerde; şaman davullarında; kurban olarak adanmış hayvanlarda; sınır taşlarında; nazarlık ve ziynet eşyalarında; arı kovanı ve ambarlarda; at koşum takımlarında; mühürlerde; tuğ, bayrak, sancak gibi hükümdarlık alametlerinde; otağ, taht ve saraylarda; ticari eşyalarda; heykellerde, mezar taşlarında… kullanılmıştır.[12] Kavramların işaretlenmesi, kalıcılığının sağlanması ve gelecek nesillere aktarılması itibarıyla sosyal ve kültürel açıdan büyük önem taşıyan damgalar, günlük hayatta kullanıldıkları gibi kişiler öldükten sonra mezarlarında da kullanılmıştır:

---

[10] bk. MERT, Osman, Kemaliye'de Eski Türk İzleri: Dilli Vadisindeki Petroglif ve Damgalar, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 34, Erzurum, 2007, s. 233-254.

[11] (Kök)türk yazısının kökeni ve ortaya çıkışı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. ALYILMAZ, Cengiz, *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*, Ankara, 2007, s. 1-10; EMRE, Ahmet Cevat, *Eski Türk Yazısının Menşeği*, İstanbul, 1933; GUZEV, Viktor G., Göktürk Yazısının Kendiliğinden Doğma (Otokton) Menşei Varsayımını Esaslandıran Deliller, *TDAY Belleten 2000*, Ankara, 2001, s. 211-220; GUZEV, Viktor G. – KLYAŞTORNIY, Sergey G., Genel Yazı Nazariyesi Işığında Göktürk Yazısının Menşei Meselesi (Okunuşunun 100. Yıl Dönümü Dolayısıyla), *TDAY Belleten 1993,* Ankara, 1995, s. 27-33; LİVŞİTS, Vladimir A., Eski Türk Runik Yazısının Ortaya Çıkışı Üzerine, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 31, Ankara, 2000, s. 37-50, (Çeviren: S. GÖMEÇ - T. ÖLÇEKLİ); TEKİN, Talat, Göktürk Alfabesi, *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu,* Ankara, 1981, s. 27-37; TEZCAN, Semih, Türklerde Yazı Kültürünün Başlangıcı ve Gelişimi, *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu,* Ankara, 1981, s. 39-43; TUNA, Osman Nedim, Eski Doğu Türk Yazısında Kullanılan Ligatürler ve Bunlarla İlgili Bazı Meseleler Hakkında, *TDAY Belleten 1990,* Ankara, 1994, s. 207-222; DURMUŞ, İlhami, Bozkır Kültür Çevresinde Runik (Oyma) Yazının Doğuşu ve Gelişimi, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. I, S. 1, Ankara, 1997, s. 87-100.

[12] TEZCAN, Mehmet, *Eski Türklerde Damga*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1990, s. 15 -32; GÜLENSOY, Tuncer, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları*, İstanbul, 1989, s. 18-19.

Üzerinde Türk kültür ve uygarlığına ait damgalar bulunan
sunak masasının doğu cephesi

Moğolistan coğrafyasında yer alan Türk kültür ve uygarlığına ait eserlerin tamamına yakının üzerinde eserin ait olduğu boyu, aileyi gösteren damgalar bulunmaktadır. Ancak, Bömbögör yazıtı ve Öngöt mezar külliyesinde kağana ait damgaların yanı sıra kağana bağlı alt boyları, aileleri temsil eden damglarla da karşılaşılmaktadır:

Doğuya bakan taşın sağ tarafında yer alan
damgaların estampajlı görüntüsü

Doğuya bakan taşın sağ tarafında yer
alan damgaların filtrelenmiş görüntüsü

Öngöt mezar külliyesinde (günümüzde) herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Yapılan araştırma ve incelemeler sırasında yazıta dair bir işarete de rastlanmamıştır. Ancak mezarın sunak masasına ait taşların üzerinde (Kök)türk ve Uygur dönemi mezarlarında karşılaşılan (diktörtgen çerçeve içinde) baklava dilimlerinden oluşan motifler, üst kenarda 15 cm genişliğinde bugün Anadoludaki bazı kümbet ve mezarlarda da kullanılan bir motif (>>>>><<<<<) yer almaktadır:

Öngöt'teki mezar taşlarının üst kısımlarında yer alan motiften ayrıntılı bir görüntü

Terzi Baba Türbesi (Erzincan)

Öngöt'te mezar taşlarının üst kısmında yer alan ve Terzi Baba Türbesi üzerinde de tespit edilen motif

Doğuya ve kuzeye bakan taşların sağ taraflarında, güneye bakan taşın ise, sol tarafında yukarıdan aşağıya doğru sıralanmış damgalar bulunmaktadır. Diğer yüzeylere göre daha fazla yıpranmış olan batıya bakan taş üzerinde yapılan incelemede baklava dilimi şeklindeki motifler tespit edilirken herhangi bir damgaya rastlanmamıştır:

Mezarın batı cephesi

Mezarın güney cephesi

Güneye bakan taşın sol tarafında yer alan damgaların estampajlı görüntüsü

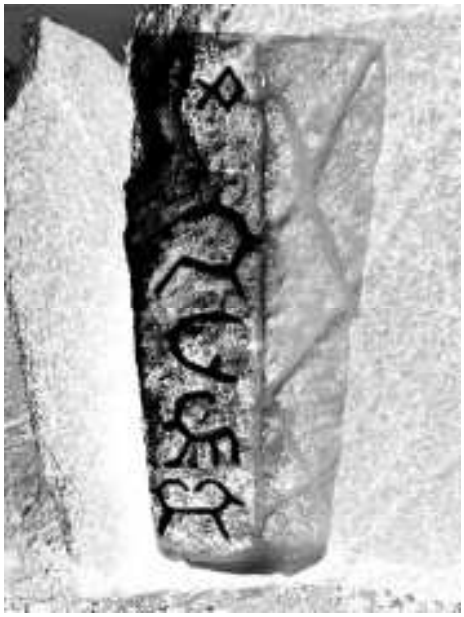

Güneye bakan taşın sol tarafında yer alan damgaların filtrelenmiş görüntüsü

Mezarın kuzey cephesi

Kuzeye bakan taşın sağ tarafında yer alan damgaların estampajlı görüntüsü

Kuzeye bakan taşın sağ tarafında yer alan damgaların filtrelenmiş görüntüsü

Öngöt mezar külliyesinde üzerinde damga bulunan koç heykeli[13]

[13] bk. ALYILMAZ, Cengiz, *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*, Ankara, 2007, s. 68.

3. Öngöt Mezar Külliyesindeki Damgaların Türk Dünyasındakilerle İlgisi:

Sınırlarını, yollarını, sahip olduğu önemli kodları damgalarla işaretleyen, kalıcı kılan, tekrarlayan Türk boyları, söz konusu kavramlarla diğer / öteki kültürlerden kendilerini ayırarak / tanımlayarak boylar arasındaki bağları oluşturan kültürel kodları korumuş, zenginleştirmiş ve tarihî süreçte "millet kavramı"na ulaşmıştır. 21. yüzyılda bile halı, kilim, bıçak, kama gibi eşyalara, mezar taşlarına, heykellere işlenen damgalar, Türk boylarının / milletinin en önemli ortak kodları arasında yer almaktadır. Ticarî ve kültürel etkileşim gibi (boylar arası, ve kültürler arası) ilişkilerde yazının yanı sıra (marka, imza gibi) kullanılan damgalardan hareketle bugün bile Türk boylarının yaşadığı coğrafyayı belirlemek, hangi boyun hangi coğrafyada hüküm sürdüğünü ortaya koymak mümkündür[14]. Zira farklı nedenlerle coğrafya değiştiren Türk boyları gittikleri yerlere damgalarını da taşımışlardır.

Kağanlık damgası gibi çok özel bir takım damgalar hariç boy ve aile damgaları zamanla boyları oluşturan ailelerin sayısına paralel olarak (Bömbögör yazıtı[15] üzerindeki damgalarda da görüldüğü gibi) küçük değişikliklere uğramıştır. Söz konusu gelişme gerçekleşirken hem boyların damgalarının ana çizgileri korunmuş, hem de eklenen küçük bir çizgi / fark ile yeni bir aile damgası oluşturulmuştur / türetilmiştir. Dolayısıyla yeni bir aile kodlanırken, hem ailenin mensubu olduğu boy ile olan ilişkisi korunmuş hem de ailenin boya olan bağlılığı teyit edilmiştir. Damgalar oluşturulurken / türetilirken ana çizgiler korunduğu için Türk boylarının aralarındaki bağları günümüzde bile büyük ölçüde belirlemek mümkün olmaktadır.

Sosyal hayat içindeki işlevleri dolayısıyla günlük hayatta oldukça geniş kullanım alanına sahip olan damgaların bir kısmı, fonetik alfabe kavramına ulaşıldıktan sonra da yazının bulunduğu mekânın, mezarın, nesnenin hangi boya, aileye ya da kağana ait olduğunu göstermek amacıyla kullanılmıştır:

---

[14] MERT, Osman, *agm.*

[15] bk. BATTULGA, Tsendiyn, Bömbögöriyn Biçees, *Mongol Sudlal*, Bot' XXVI (226), Ulaanbaatar, 2006, s. 26-30.

Öngöt'te mezarın doğu cephesinde tespit edilen damgalar

Üzerinde Öngöt mezar külliyesinin doğu ve kuzey yüzlerinde bulunan damgaların bir kısmını barındıran I. Gurvan Mandal yazıtının filtrelenmiş görüntüsü

Öngöt'te mezarın doğu cephesinde tespit edilen damgaların bir kısmının filtrelenmiş görüntüsü

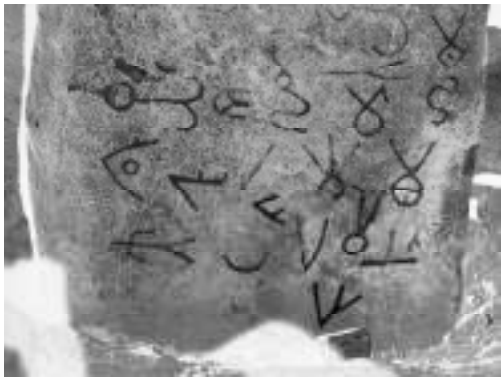

Üzerinde Öngöt mezar külliyesinin doğu ve kuzey yüzlerinde bulunan damgaları da bulunduran Bömbögör yazıtından filtrelenmiş ayrıntılı bir görüntü

Öngöt'te mezarın kuzey cephesinde tespit edilen ve (Kök)türk alfabesinde de (iç/ç) sesinin karşılığı olarak kullanılan harf / damga

Öngöt'teki damganın Gurvan Mandal'da tespit edilen görüntüsü

Üzerinde Öngöt'teki damganın benzeri olan Gürcistan'ın Borçalı bölgesindeki Tekeli köyünde bulunan tarihî Türk mezarlığında bir mezar taşı

Karakeçililerin damgası[16]

Aynı damganın Kars yöresine ait bir halı üzerinde tespit edilen görüntüsü[17]

Kazak halılarından biri üzerinde tespit edilen benzer bir damga[18]

Erzurum'un Karayazı ilçesindeki Cunni mağarasının duvarında yer alan damgalardan biri

Oğuz boylarından Biçeneler'e ait damga

Oğuz boylarından Salurlar'a ait damga

---

16 bk. *Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (3 Haziran 1999 Şanlıurfa)*, Ankara, 1999, s. 133.

17 bk.GÖRGÜNAY, Neriman, *Oğuz Damgaları ve Göktürk Harflerinin El Sanatlarımızdaki İzleri,* Ankara, 2002, s. 66.

18 PARLAK, Tahsin, *Geleneksel Kazak Halı Sanatı ve TİKA Aral Bölgesi El Halıcılığını Geliştirme Projesi,* Ankara, 2002, s. 323.

Yapılan inceleme sonucunda Öngöt'teki mezarın güney cephesinde tespit edilen damgalardan birinin "Talas Çubuğu" adıyla bilenen (T7) üzerindeki bir karakter ile paleografik açıdan aynı olduğu, mezarın kuzey cephesinde yer alan damgaların da hem Talas Çubuğu hem de Esik kurganından çıkarılan tas[19] üzerindeki karakterler ile büyük benzerlikler gösterdiği tespit edilmiştir:

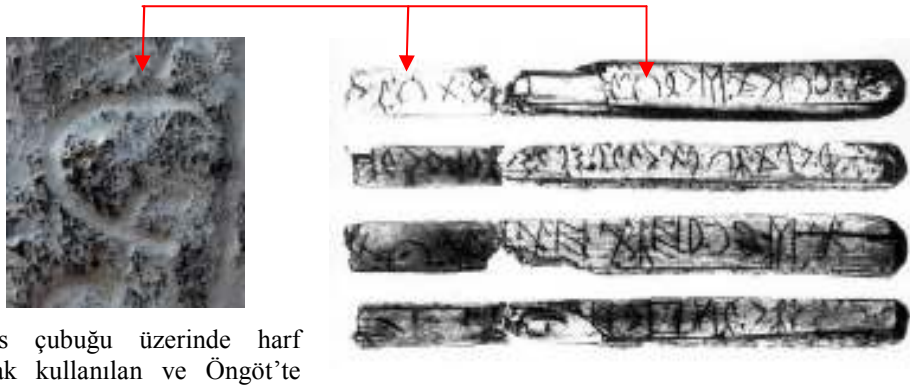

Talas çubuğu üzerinde harf olarak kullanılan ve Öngöt'te tespit edilen damgalardan biri

Talas Çubuğu (T7)

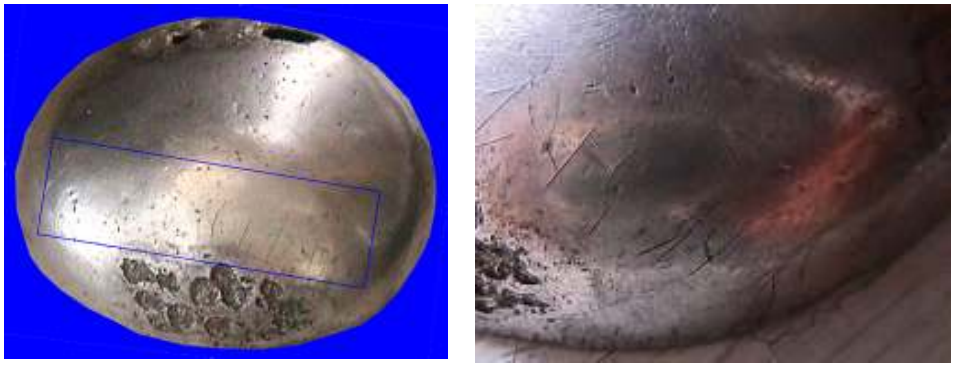

Esik kurganından çıkarılan tasın genel ve ayrıntılı görüntüleri

---

[19]bk. ALYILMAZ, Cengiz, *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*, Ankara, 2007, s. 24-25; AKİŞEV, K., *Kurgan Issık İskusstvo Sakov Kazahstana,* Moskova, 1978; AMANJOLOV, Altay S., *Türki Filologiyası Jene Jazu Tarihı*, Almatı, 1996; AMANJOLOV, Altay S., *İstoriya i Teoriya Drevnetyurkskogo Pis'ma,* Almatı, 2003, s. 209-235; BARUTÇU-ÖZÖNDER, F. Sema, Türk Dilinin Tarihi Dönemleri Üzerine Birkaç Söz, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları 2002/3,* Ankara, 2002, s. 203-210; ATSIZ, Altın Elbiseli Adam Hakkında Yeni Bilgiler, *Ötüken,* Haziran, 1973, İstanbul, 1973, s. 8; ERCİLASUN, Ahmet B., *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi,*Ankara, 2005, s. 146; ERÇİN, Melih, "Göktürk-Sekel-Fenike Yazıları Üzerine Üç Saptama Bildirisi", *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu,* Ankara, 1981, s. 205-224; ESİN, Emel, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş,* İstanbul, 1978, s. 23.

Söz konusu paleografik benzerlikler ve ortak damgalar, Sakalar'ın, Hunlar'ın, Avarlar'ın, (Kök)türkler'in, Oğuzlar'ın… birbirleriyle olan ilişkilerini / bağlarını ortaya koyması bakımından da önemlidir[20].

Yazılı iletişimin kaya üstü tasvirlerden sonra ikinci aşamasını teşkil eden damgaların bir kısmı hem kaya üstü tasvilerle birlikte hem fonetik alfabede seslerin yazıdaki işaretleri olarak hem de fonetik alfabeden sonra günlük hayatta farklı endişelerle kullanımlarını sürdürmüşlerdir.

Öngöt mezar külliyesinde tespit edilen ᛒ (eb) ve teke damganın filtrelenmiş görüntüsü

Erzurum'da bir etamin üzerinde tespit edilen ᛒ (eb) ve teke damga (Foto.:Dr. C.ALYILMAZ)

Öngöt mezar külliyesinde tespit edilen ve (Kök)türk alfabesinde de ᛒ (eb) ince **b** sesini karşılayan harf / damga

"Türk Kültüründe Yazı Kavramının Gelişimi" adlı proje çerçevesinde yapılan alan araştırması sırasında Gurvan Mandal'da (2126 m 47 514557 E 5131030 N) kaya üstü tasvirlerin bulunduğu alanda tespit ettiğimiz ᛒ (eb) damga ve ᛒ (eb) damgadan türetilmiş diğer damgalar.

---

[20] bk ALYILMAZ, Cengiz, *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*, Ankara, 2007, s.21.

üzerinde 𐰋 eb damgalar bulunan Özbekistandaki Bibi Hatun Camisi'ne ait minare (Foto.: Dr. Cengiz ALYILMAZ

Mersin'in Erdemli ilçesinde bir çul üzerinde tespit edilen 𐰋 eb damga

Öngöt mezar külliyesinde tespit edilen damganın filtrelenmiş görüntüsü

I. Bilge Tonyukuk yazıtı üzerinde yer alan aile damgasının filtrelenmiş görüntüsü

Türk kültür coğrafyasında gerek kaya üstü tasvir olarak, gerekse damga olarak geçiş sıklığı en yüksek hayvan tasviri yüceliği, erişilmez yerlere erişilebilirliği, bağımsızlığı, özgürlüğü, liderliği, kararlılığı, asaleti, cesareti sembolize eden dağ keçisi/tekesidir. Türk kültür coğrafyasında Moğolistan'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Avrupa'ya kağanı temsilen veya kağana bağlılığı

belirtmek amacıyla kullanılan dağ keçisi / teke damgaları[21] farklı biçimlerde Öngöt mezar külliyesinde de tespit edilmiştir:

Öngöt'te tespit edilen teke damgalarından üçünün filtrelenmiş görüntüleri

Töv Aymag Müzesi önünde bulunan kaplumbağa kaide üzerindeki teke damgası

Öngöt'te mezarın güney cephesinde tespit edilen teke damgasının filtrelenmiş görüntüsü

Költigin yazıtının doğu yüzündeki teke damgası

Erzurum'un Karayazı ilçesindeki Cunni mağarasının duvarında yer alan teke tasviri[22]

---

[21] Dağ keçisi / tekesinin Türk kültüründeki yeri ve önemi hakkında bk. ALYILMAZ, Cengiz, Bir Asparagas Haber ve Kurt, Dağ Keçisi, Geyik Sembol ve Damgaları, *Orkun*, S. 37, İstanbul, 2001, s. 14-17; ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara, 2005, s. 17-21; ÇAY, Abdulhalûk, *Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi,* Ankara, 1983, s. 13-24; ESİN, Emel, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş,* İstanbul, 1978; GRAÇ, A. D., Voprosı Datirovki i Semantiki Drevnetyurkskih Tamgaobraznıh İzobrajeniy Gornogo Kozla, *Tyurkologiçeskiy Sbornik* 1972, Moskova, 1973, s. 316-333; MANNAY-OOL, M. H., Drevnee İzobrajenie Gornogo Kozla v Tuve, *Sovetskaya Arheologiya,* C. I, Moskova, 1967, s. 140-146.

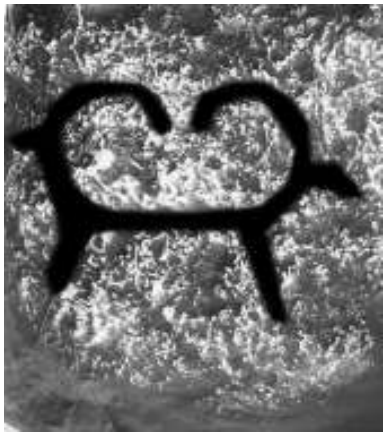

Öngöt'teki mezarın güney cephesinde tespit edilen ve doğu ve batı kağanlığını temsil eden çift başlı teke damgası

Talas yazıtlarından biri üzerinde tespit edilen çift başlı teke damgası[23] (Foto.: Dr. Cengiz ALYILMAZ)

Aynı damganın Kars yöresine ait bir halı üzerinde tespit edilen görüntüsü (Foto.: Dr. Cengiz ALYILMAZ)

---

[22] Cunni mağarasındaki petroglif ve damgalar hakkında bilgi için bk. CEYLAN, Alparslan, Doğu'daki İlk Türk Yerleşmelerinden Cunni Mağarası, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara, 2002, s. 425-429.

[23] Yazıt, Dr. Cengiz ALYILMAZ tarafından 2005 yılında bulunmuştur.

Türk boylarının yaşam biçimleri, inanç sistemleri, dünyayı algılama biçimleri ve estetik anlayışlarına dair önemli bilgileri geçmişten günümüze taşıyan damgalar, kullanıldıkları dönemlerin kültür ve uygarlığının günümüz dünyasındaki temsilcileridir.[24] Günümüzde Moğolistan'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan Avrupa'ya Türk kültür coğrafyasında farklı nesneler üzerinde yer alan aynı, benzer ve farklı damgaların tespit edilmesi, taşıdıkları mesaj itibarıyla değerlendirilmesi, incelenmesi Türk tarihinin, Türk kültür ve uygarlığının bilinmeyen pek çok yönünü aydınlatacaktır. Zira Öngöt'teki mezar üzerinde tespit edilen damgalar ve bu damgaların Türk kültür coğrafyasındaki uzantıları bu ifadeyi teyit eder niteliktedir.

KAYNAKLAR

ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Erzurum, 1994.

ALYILMAZ, Cengiz, Bir Asparagas Haber ve Kurt, Dağ Keçisi, Geyik Sembol ve Damgaları, *Orkun*, S. 37, İstanbul, 2001, s. 14-17.

ALYILMAZ, Cengiz, Gobi Çölünde ve Altay Dağlarında Kaya Üstü Tasvirler, *Yeni Türkiye Dergisi,* S. 46, Ankara, 2002, s. 613-615.

ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara, 2005.

ALYILMAZ, Cengiz, *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*, Ankara, 2007.

AMANJOLOV, Altay S., *İstoriya i Teoriya Drevnetyurkskogo Pis'ma,* Almatı, 2003.

AMANJOLOV, Altay S., *Türki Filologiyası Jene Jazu Tarihı*, Almatı, 1996.

ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig*, Ankara, 1991.

ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig (Çeviri)*, Ankara, 1994.

ARGAÇ, Nuri, Kilimlerde Oğuz Boylarının Ongunları, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Mart 2007, S. 243, İstanbul, 2007, s. 40-42.

BARUTÇU-ÖZÖNDER, F. Sema, Türk Dilinin Tarihi Dönemleri Üzerine Birkaç Söz, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları 2002/3,* Ankara, 2002, s. 203-210.

BARUTÇU-ÖZÖNDER, F. Sema, Yenisey Kitabeleri ve Yer-Sular, *TUBA*, S. 22, Ankara, 1998, s. 171-184.

BATTULGA, Tsendiyn, Bömbögöriyn Biçees, *Mongol Sudlal*, Bot' XXVI (226), Ulaanbaatar, 2006, s. 26-30.

CEYLAN, Alparslan, Doğu'daki İlk Türk Yerleşmelerinden Cunni Mağarası, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 6, Ankara, 2002, s. 425-429.

---

[24] Ayrıntılı bilgi için bk. ALYILMAZ, Cengiz, Gobi Çölünde ve Altay Dağlarında Kaya Üstü Tasvirler, *Yeni Türkiye Dergisi,* S. 46 (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel S.sı IV), Ankara, 2002, s. 613-615.

CLAUSON, S. G. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.

ÇAY, Abdulhalûk, *Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi,* Ankara, 1983.

DAŞNYAM, L. - OÇHİR, A. vd., *Mongol Nutag Dah' Tüüh Soyalın Dursgal,* Ulaanbaatar, 1999.

DEREVİANKO, A. P. - OLSEN, J. W. - TSEVEENDORJ D. vd., *A Arcaeological studies Carried Out By Joint Russian-Mongolian-American Expedition İn Mongolia İn 1996*, Novosibirsk, 1996.

DEREVİANKO, A. P. - OLSEN, J. W. - TSEVEENDORJ D. vd., *Arcaeological Studies Carried Out By The Joint Russian-Mongolian- American Expedition İn Mongolia İn 1997-1998*, Novosibirsk, 2000.

Divanü Lûgat-it Türk, C. I, Ankara, 1991, (Çeviren: Besim ATALAY).

DURMUŞ, İlhami, Bozkır Kültür Çevresinde Runik (Oyma) Yazının Doğuşu ve Gelişimi, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. I, S. 1, Ankara, 1997, s. 87-100.

EBERHARD, W., *Çinin Şimal Komşuları*, Ankara, 1996, (Çeviren: Nimet ULUĞTUĞ).

EMRE, Ahmet Cevat, *Eski Türk Yazısının Menşeği*, İstanbul, 1933.

EROĞLU, H., Su Şehrinde Oğuz Damgaları ve Türk Boyları, *Türk Kültürü Dergisi,* S. 123, 1973, s. 141-147.

ESİN, Emel, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş,* İstanbul, 1978.

ESİN, Emel, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul, 1978.

GOLDEN, B. Peter, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Ankara, 2002, (Çeviren: Osman KARATAY).

GÖKALP, Cevdet, Göktürk Devletinin Kuruluşundan Çingiz'in Zuhuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolistanda Kabileler, Ankara, 1973.

GÖRGÜNAY, Neriman, *Oğuz Damgaları ve Göktürk Harflerinin El Sanatlarımızdaki İzleri*, Ankara, 2002.

GRAÇ, A. D., Voprosı Datirovki i Semantiki Drevnetyurkskih Tamgaobraznıh İzobrajeniy Gornogo Kozla, *Tyurkologiçeskiy Sbornik 1972*, Moskova, 1973, s. 316-333.

GROUSSET, René, *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul, 1996.

GUMİLEV, Lev Nikolayeviç, *Hazar Çevresinde Bin Yıl Etno-Tarih Açısından Türk Halklarının ve Çevre Halkların Şekillenişi Üzerine,* İstanbul, 2002, Çeviren: D. Ahsen BATUR.

GUZEV, Viktor G. – KLYAŞTORNIY, Sergey G., Genel Yazı Nazariyesi Işığında Göktürk Yazısının Menşei Meselesi (Okunuşunun 100. Yıl

Dönümü Dolayısıyla), *TDAY Belleten 1993,* Ankara, 1995, s. 27-33.

GUZEV, Viktor G., Göktürk Yazısının Kendiliğinden Doğma (Otokton) Menşei Varsayımını Esaslandıran Deliller, *TDAY Belleten 2000*, Ankara, 2001, s. 211-220.

GÜL, Muammer, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, İstanbul, 2005

GÜLENSOY, Tuncer, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları*, İstanbul, 1989.

HAZANOV, A. İ., *Sotsial'naya İstoriya Skifov,* Moskova, 1976.

İNAN, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler* I, Ankara, 1998, s. 491.

KALKAN, Mustafa, *Kırgızlar ve Kazaklar,* İstanbul, 2006.

KARAMAĞARALI, B., Türk Damgalarının Devamlılığı Hakkında, *Türk Dünyası Araştırmaları*, III/9, 1980, s. 5-24.

KİM, Jung-bae, *Mongolian Petroglyphs With Focus On The Relics Of Ikh Dörölj And Paaluu,* Kore, 1998.

KİNAYETULI, Z., *Mongol üstirtin meken etken sonğı Türk taypaları: IX-XII. ğasır,* Astana, 2001.

LİVŞİTS, Vladimir A., Eski Türk Runik Yazısının Ortaya Çıkışı Üzerine, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 31, Ankara, 2000, s. 37-50, (Çeviren: S. GÖMEÇ - T. ÖLÇEKLİ).

MANNAY-OOL, M. H., Drevnee İzobrajenie Gornogo Kozla v Tuve*, Sovetskaya Arheologiya,* C. I, Moskova, 1967, s. 140-146.

MERT, Osman, Kemaliye'de Eski Türk İzleri: Dilli Vadisindeki Petroglif ve Damgalar, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 34, Erzurum, 2007, s. 233-254.

Moğolların Gizli Tarihi, Ankara, 1995, (Çeviren: Ahmet TEMİR).

NOVGORODOVA, É. A., *Mir Petroglifov Mongolii,* Moskova, 1984.

OKLADNİKOV, A. P., *Petroglifi Mongolii*, Leningrad, 1981.

ÖGEL, B., *Sino-Turcica, Cengiz Han ve Çin'deki Hanedanın Türk Müşavirleri*, Taipei, 1964.

PARLAK, T., *Geleneksel Kazak Halı Sanatı ve TİKA Aral Bölgesi El Halıcılığını Geliştirme Projesi,* Ankara, 2002.

PELLİOT., P., *Chretiens d'Asie Centrale et d'Extreme-Orient*, T'oungpao, 1914

RASONYI, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1988.

RİNÇEN, Emhetgev, *Les Dessigns Pictographiques Et Les Inscriptions Sur Les Rochers Et Sur Les Steles En Mongolıe (Mongol Nutag Dah' Hadnı Biçees Gerelt Höşööhiy Züyl),* Ulaanbaatar, 1968.

ROUX, Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, İstanbul, 1994, Çev. Aykut KAZANCIGİL.

ROUX, Jean-Paul, Moğol İmparatorluğu, İstanbul, 2001, (Çevirenler: Aykut KAZANCIGİL, Ayşe BEREKET).

ROUX, Jean-Paul, Orta Asya Tarih ve Uygarlık, İstanbul, 2006, (Çeviren: Lale ARSLAN).

SANJMYATAV, T., *Arhangay Aymgiyn Nutag Dah' Ertniy Tüüh Soyalın Dursgal*, Ulaanbaatar, 1999.

SER-ODJAV, N., *Bayanligiyn Hadnı Zurag,* Ulaanbaatar, 1987.

SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler),* İstanbul, 1999.

TEKİN, Ş., Metinlere Dayanarak Eski Türklerde Göçebe (=Ötüken) ve Şehir (=Hoço) Medeniyetlerinin Tahlili, *Atatatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 3, Erzurum, 1972, s. 35-60.

TEKİN, Talat, Göktürk Alfabesi, *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu,* Ankara, 1981, s. 27-37.

TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları*, Ankara, 2006.

TEZCAN, Mehmet, *Eski Türklerde Damga*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1990, s. 15 -32.

TEZCAN, Semih, Türklerde Yazı Kültürünün Başlangıcı ve Gelişimi, *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu,* Ankara, 1981, s. 39-43.

TSEVEENDORJ, D., *Mongolın Ertniy Urlagiyn Tüüh*, Ulaanbaatar, 1999.

TUNA, Osman Nedim, Eski Doğu Türk Yazısında Kullanılan Ligatürler ve Bunlarla İlgili Bazı Meseleler Hakkında, *TDAY Belleten 1990,* Ankara, 1994, s. 207-222.

Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (3 Haziran 1999 Şanlıurfa), Ankara, 1999.

TÜRKMEN, Nalan, *Orta Asya Türkmen Halıları ile Tarihî Anadolu – Türk Halılarının Ortak Özellikleri*, Ankara, 2001

V. M. NADELYAEV (vd.), *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad, 1969.

VİLADEMİRTSOV, B., *Moğolların İçtimaî Teşkilatı, Moğol Göçebe Feodalizmi,* Ankara, 1995, (Çeviren: Abdülkadir İNAN).

VOYTOV, V. Ye., Kamennıe izvayniya iz Ungetu, Tsentral'naya Aziya, Novıe Pamyatniki Pis'mennosti iskusstva, Moskova, 1987, s. 92-109.

VOYTOV, V.Ye., *Drevnetyorkskiy Panteon i Model' Mirozdaniya*, Moskova, 1996.